

Prodor kroz zapadnu Srbiju

(2. septembar - 16. septembar 1944)

Prodorom 6. proleterske divizije, a potom i 12. korpusa u zapadnu Srbiju, omogućeno je formiranje snažne armijske grupe NOVJ, koja će odmah ući u ofanzivu za oslobođenje zapadne Srbije, a potom i u borbu za Beograd. Čim se uključila u sastav svoga korpusa, 6. divizija je dobila zadatku da sa Zlatibora izvrši pokret prema Arilju, Čačku i Užičkoj Požegi. Narednih dana osnovni neprijatelj protiv kojeg će voditi borbe bit će Mihailovićevi četnici, Ljotićevi dobrovoljci, Nedićeve straže - Srpska i Granična, Ruski zaštitni korpus, mada je u Užicu, Ivanjici, Arilju i Čačku bilo i Nijemaca.

Brzi pokret 1. brigade sa Zlatibora uslijedio je zbog četničke ofanžive u prostoru sjeverno od linije Užice - Ovčar Banja, gdje je Draža prikupio, izvršivši i prisilnu mobilizaciju, oko 10.000 četnika. Četničke snage, posebno Račićeva Četvrtu grupu jurišnih korpusa, početkom septembra su, »radi daljeg uništenja crvenih na prostoru Srbije«,¹¹⁵⁹ kad po Mihailoviću - počinje borba »odlučujuća za Jugoslaviju i za ceo Balkan, jer od naše pobeđe ili poraza i od brzine rada zavisi da li će naše tie zauzeti Anglo-amerikanci ili Sovjeti«,¹¹⁶⁰ nasrtale u dvije kolone (podržavane i od Nijemaca i od Nedićevaca) prema Užičkoj Požegi. Na pravcu Čačak - Požega, prema Ovčarsko-kablarskoj klisuri, koju će pokušati zatvoriti 1. brigada sa svojih sedam-osam stotina boraca, bilo je oko 3000 četnika.

Brigada je u usiljenom maršu prevalila oko 30 kilometara, da bi do jutra 4. septembra, kad dolazi do borbe, zaposjela 722 metra visoki Brajevac i sela Jelen Do i Tabanović nad lijevom obalom Zapadne Morave, između Ovčarsko-kablarske klisure i Požege. Prvi je u borbu protiv četnika uveden bataljon »Božidar Adžija«, a zatim ostale snage 1. brigade i dva bataljona 2. brigade. Oština borbe bila je izuzetna. Važnost Požege ispravno su procjenjivale obje strane. Kad je Vrhovni komandant obaviješten o snagama NOVJ u tom rajonu, intervenirao je preko štaba 1. proleterskog korpusa: »Doko treba da pojača svoje snage prema Čačku i sprječi neprijateljsko prodiranje ka Požegi.«

Borba oko Jelen Dola i Tabanovića vođena je čitavog dana. Zona kod ušća Papratiške reke i Vrnačanske reke u Moravu do podne je četiri puta prelazila iz ruke u ruku, a kad 1. brigada odatle bude odbaćena, to će se dogoditi i kod Srednjeg Dobrinja i duž puta Ježevica - Medar. Zanimljivo je da su proletari, mada primorani da uzmiču pred brojčano nadmoćnim četničkim snagama, u dva navrata zarobili veće grupe četnika. To se najprije dogodilo na dijelu položaja koje je držao

¹¹⁵⁹) Petar Višnjić, *Operacije za oslobođenje Srbije*, Beograd 1972, 134.

¹¹⁶⁰) *Jsto*

¹¹⁶¹) »Zb. NOR, 11/14, 53

»Božidar Adžija«. Najprije su četnici izvršili snažan prođor u te položaje i pocijepali bataljon, tako da se komandant bataljona s kurirom našao u pozadini neprijateljskog rasporeda. Četa Milana Božičkovića i Bože Hinića se prva sredila i izvršila silovit protujuriš. Ko zna po koji put na čelu jurišnog stroja su se našli rudar Božo Hinić i zamjenik komandira Mile Kolak Boja. U stopu ih je pratilo vod Branka Zagorca. Došlo je do žestokog obračuna. Komesar Hinić i vodnik Zagorac su poginuli. Nedaleko od njih je pao i fotoreporter 3. bataljona Lauro Berzoli. Milan Božičković je s 2. vodom omogućio komandantu bataljona da se izvuče. Pri tome su zarobili više od 70 četnika. Još više četnika, gotovo 200, zaprobljeno je na sektoru 2. i 4. bataljona, gdje se zatekao komandant brigade Milan Antončić. I na tom sektoru četnici su u prvom naletu razbili položaje naših bataljona, ali su brzo izvršeni protunapadi. Zapamćeno je kako je mitraljezac Mile Čulina najprije ostao bez mitraljeza, a onda ga sam osvojio. Našavši se u zaleđu čelne grupe četnika, mitraljezac Čulina im je presjekao odstupnicu. Od zarobljenih četnika komandant Antončić je saznao da je komandant te grupe podoficir bivše kraljevske vojske Slovenac Martin Leskovšek. Bio je to Antončićev stari znanac, kolega. Počeo ga je po imenu iz sveg glasa dozivati. Čim se Leskovšek uvjerio da ga zove njegov znanac, Milan Antončić, izvjesio je bijelu zastavu....

Četnici su imali izuzetno velike gubitke, ali su i dalje nasrtali. Nije bilo čuke za koju se nije moral boriti barem u dva kontranapada. Iznad ušća Suvodola u Zapadnu Moravu, na zašumljenim kosama jelen-dolskim, »Marko Orešković« je dugo odolijevao, a kad su se lijevokrilne jedinice pomjerile u smjeru jugozapada, prema Požegi, i 1. bataljon postupno odstupa. Prebacujući se na novi položaj, poginuo je desetara Mićo Ožegović, jedan od najmlađih krntijaša, godište 1929. Božo Ožegović, komandir voda, u dva navrata vodi vod u protujuriš, da bi izvukao mladog desetara. Dječaka je na ramenima iznio komesar čete za vezu, naoko trampavi, ali uvihek pribrani Slavko Plećaš, koji se zatekao u borbenom rasporedu s krntijašima. Na žalost, petnaestogodišnjem desetaru se više nije moglo pomoći. Drugi Ožegović, Božo, i drugi Plećaš, Nikola, s nadimkom Pobro, tada su izvršili bombaški protunapad na četnike. Ušli su u četnički raspored i bacili bombe, a pri tome ni jedan od njih nije ranjen. Ojađeni Božo Ožegović je poslije bratovljive smrti naprsto samoubilački ulijetao u vatru, tako da je u jednom takvom jurišu, prilikom borbi za Valjevo, i poginuo. Osim desetara Ožegovića, kod Papratiške reke poginulo je još nekoliko krntijaša. Zapamćeno je kako je mitraljezac Ante Radman, jedan od onih prekomoraca koji su vrlo brzo stekli među Ličanima ugled po svom herojstvu, zajedno s pomoćnikom Gligorijem Obzurovom, koji je bio crvenoarmijski i njemački podoficir, držeći odstupnicu 2. četi, odbio dva četnička napada, a kad su krntijaši, sređenih redova, ponovo izbili na Papratišku reku, našli su ih uz mitraljez mrtve.

Na položajima 4. bataljona 5. septembra je poginuo jedan od onih za koje će u izvještaju biti kazano »poginuli smrću heroja«: zamjenik komandanta 4. bataljona, Branko Pokrajac Jaban. Ušao je u rat gotovo napismen, ali je nadahnućem i upornošću nadrastao neobrazovanje. Njega

su slali s dužnosti na dužnost, iz jednog u drugi bataljon, davali su mu da vodi bataljon, a onda ga rasporedivali za zamjenika komandanta. On nikad nije gestom ni riječju pokazao da se ne slaže. »Ja sam tu da se borim. Nije važno na kojem sam mjestu«.

Sudar s četnicima na sjevernim prilazima Užičkoj Požegi bio je silovit, težak i za već dobro prorijedene redove 1. brigade strahovito zamoran. Ljudi je zbumjivala ogromna masa koja se kao ljesa valjala prema položajima bataljona 1. brigade. U nekoliko navrata odbacivani prema padinama Ovčara i Kablara, ponovo su se - podnapititi, raspovani, od oficira praćeni — nabacivali na ličke proletere. Uveče 5. septembra 1. brigada i dva bataljona 2. ličke brigade su primorani da se poslike dvodnevnih borbi povuku južno od Užičke Požege. Kad je Vrhovni komandant obaviješten o tome, u depeši je ukorio štab 1. proleterskog korpusa: nije koncentrirao i na jednom mjestu postavio snage 6. divizije, već je dopustio da budu tučene »razbacane i rasturene«.⁶² Četnici su u noći 5. i 6. septembra ušli u Požegu, a sutradan pokušavaju da prodru preko Užica prema Drini koju tad prelazi 12. vojvođanski korpus sjeverno od Višegrada. Dok Vojvodani zaposjedaju desnu obalu Drine, ujutro 6. septembra, 6. proleterska divizija krvari na južnim i jugozapadnim izlazima iz Požege. U borbu je uključena i 2. brigada. Tri bataljona 3. brigade su između Đetinje i Moravice, rajon sela Gorobilje. Druga brigada je na cesti Požega-Užice, između Visibabe i Rasna. Prva je zapadno od te ceste, do sela Radovci.

Četnici od 6 do 20 sati 6. septembra neprestano obnavljaju napade na položaje 1. brigade. U borbu se uključuju i dijelovi njemačkog 5. policijskog puka. Ipak, ni na jednom pravcu bataljoni ličkih brigada nisu popustili, ali je kao i prethodnog dana bilo dosta poginulih i ranjenih. Samo iz 3. bataljona poginulo je 5, a ranjena su 4 borca.⁶³

Uveče 6. septembra štab 1. proleterskog korpusa je, analizirajući prikupljene podatke, shvatio da je neprijatelj nakonio po svaku cijenu odbaciti obje proleterske divizije s prostora Požega - Užice i sa Zlatibora preko Unca u Sandžak. Kako je glavnina četničkih snaga angažirana kod Požege, štab 1. proleterskog korpusa se opredijelio za brze manevre glavnine 6. divizije radi prenošenja težišta operacija na lijevo krilo korpusnog rasporeda, zapadno od ceste Užice - Kosjerić. I dalje se planira prodor na sjever, ovoga puta iz doline Đetinje prema Maljenu i Suvoboru. Prva i Treća brigada 6. divizije su zbog toga kasno uveče 6. septembra izvučene s položaja jugoistočno od Požege, da bi, zaobilazeći okupirano Užice, s jugozapada, ušle u ofanzivno nastupanje na lijevom krilu 1. proleterskog korpusa. Samo je 2. brigada još dva dana zadržana na položajima južno od Požege. Prije uključenja u nove borbe, brigade su ostavile sve teže ranjenike na Braneškom polju kod Čajetine. Ranjenici su odatle 8. septembra evakuirani savezničkim avionima u Italiju.

" ^ n š t o

¹¹⁶³ > MRJ, 4333.III.303/30; u borbama kod kablarsko-ovčarske klisure i Užičke Požege poginuli su (što je utvrđeno): Ante Magaš, Dušan Orlović, Uroš Platiša, Branko Pokrajac, Gušto Mohoračić, Branko Zagorac, Rade Ivančević, Božo Hinić, Nikola Gligorić, Dane Lazić, Božo Janjetović, Spiro Samatović, Dane Sorić, Đoko Uzelac, Đuro Krtinić, Božo Sijan, Mile Čulina, Petar Kosovac, Lauro Berzoli, Andreo Simonetti, Griša Torbukov i Valerij Gerasimov.

Dok je 1. brigada bila u maršu preko slaboputnog teritorija između Uzica i Bajine Bašte, prema Jelovojo gori, 7. septembra, glavnina četničkih snaga se prikupila sjeverno i sjeverozapadno od Užica pripremajući se za napad s linije Jelova gora - Bajina Bašta. Na tom planinskom prostoru Draža Mihailović je okupio 4. grupu jurišnih korpusa, pet brigada Cersko-majevičke grupe korpusa i Zlatiborski korpus: oko 10.000 pušaka.

Prva proleterska divizija je već bila prešla drum Užice-Bajina Bašta i 7. septembra raspoređena je na južnim padinama Jelove gore i u selima Draksin-Dub. Lijevo krilo se povezalo s najisturenijim dijelovima 12. korpusa. Prva i Treća brigada 6. divizije predveče 7. septembra prelaze put i prugu Užice-Višegrad, da bi u cik zore 8. septembra na putu Užice-Bajina Bašta zaposjele rajon Kadinjače, 13 kilometara sjeverozapadno od Užica. Tek što su bataljoni 1. 13. brigade zauzeli kadinjačke položaje na jugozapadnim prilazima Jelovojo gori, jedinice 1. proleterskog korpusa je napalo 10000 četnika. Od Užica i Karana u pravcu sjeverozapada napadala je 4. grupa jurišnih korpusa, koje su u sedmosatnom krvavom boju tukli dijelovi 1. proleterske divizije raspoređeni na liniji Jasikovac-Jovančevići i u rajonu 1003 metra visokog Đokovog kameni i Kondera. Tu su u 15 sati 8. septembra u borbu uključeni i dijelovi 6. divizije. Uslijedio je silovit protunapad i četnici su uzmakli, mada su starješine iza uskomešanog streljačkog stroja pištoljima prijetili i pučnjima u leđa »hrabrili« svoje »jurišnike«.

Četnici se tako raspu, a onda se ponovo prikupe, pa dok njihovi oficiri, goneći ih s leđa neprestano pucaju i podstiču juriš, a muzika trešti, kreću u napad. Jelova gora je postala strahovito razbojište. Čini se da četnička komanda neprestano ubacuje u borbu svježe snage. Proleteri ih pribrano sačekuju, štedljivo, zbog malo municije, zasiplju njihov streljački stroj plotunima, a tek što se taj stroj poljulja zbog neodlučnosti, zagrmi »ura« i čete 1. brigade su u kontrajurišu. U jednom takvom zaletu u četnički raspored Smilja Lajić, sekretar SKOJ-a 1. bataljona, komandir voda Rudi i mali kurir Krtinić bili su odsječeni od bataljona. Rudi se snašao i pobegao, vjerovatno i stoga što je pažnja četnika bila više usmjerena na ljupku, u onaj mah goropadnu, Smilju Lajić, koju su sa svih strana opkolili. Unakažena od mučenja, dva dana kasnije će biti strijeljana pred kavanom u centru Valjeva. Kasnije će Valjevcima proleterima pričati o njenom prkosnom držanju pred neprijateljem.

U protujurišima 1. brigade redovno su zarobljavane veće ili manje grupe četnika. Jednu grupu četnika su zarobili kuvari Gajo Novaković, Ilija Petrović i Dušan Orelj, kojima će to biti preporuka za prijem u Partiju. Konjovodac Miloš Dragišić je uhvatio jednog od četnika, ali on je uporno tvrdio da njega niko nije zarobio, nego da je on naprsto prebjegao. Bio je to Momir Sekulić, jedini od svih zarobljenika s Jelove gore koji će zatražiti da ga proleteri zadrže u svojim redovima.

Zbog žestine četničkih napada i zbog dojma da na Jelovu goru neprekidno pristižu svježe snage Draže Mihailovića, na sastanku štabova 1. i 6. divizije u noći 8. i 9. septembra razmatrana je čak i mogućnost »da se naše snage privremeno povuku prema Sandžaku«.¹¹⁶⁴ No, samouvje-

1164) Milan Antončić, Borbe u Srbiji do beogradske operacije, Zb. *Sesta divizija*, 372/373.

renje će biti jače od dojma o četničkoj snazi. Štabovi obiju divizija su zauzeli stav da su njihove brigade kadre razbiti četničke korpuze; smatrali su da odmah na čitavom frontu treba preći u protunapad, kako bi se što prije domogli bila Maljena, uslova za ofanzivu i prema Valjevu, na sjever, i prema Mionici i Ljigu, na sjeveroistok. Prva lička proleterska i 1. proleterska brigada su, prema planu donesenom na savjetovanju u noći 8. i 9. septembra, svrstane u lijevu kolonu. Nastupaju pravcem Jelovik-Varde-Kosjerić.

Rješavajući napad jedinica 1. proleterskog korpusa počeo je u 5 sati 9. septembra.

Jurišne brigade četničke »elite« su od prvog sudara u jutro 9. septembra do kasne večeri tako tučene da se više nikad neće pfibrati.¹¹⁶⁵¹

Ličke proleterske brigade i brigade 1. proleterske divizije su u silovitom naletu izbile na liniju Granica-Kosjerić-Dubnica. Sad je bilo moguće nezaustavljivo nadirati prema Suvoboru i Maljenu, to jest prema Valjevu i dolini Kolubare.

Na padinama Povlena, na proplanku s kojeg se lijepo vide Mravinci, prethodnica bataljona »Božidar Adžija« je naišla na devotoricu Valjevčana, koji su 30. augusta pobjegli iz zatvora. Bili su to borci Valjevskog partizanskog odreda, koji je razbijen u proljeće 1942. godine. Bez mnogo ispitivanja, ali s mnogo znatiželje, primio ih je komandant Velebit. Brigadi su predstavljeni kao »srpski prvoborci«. Među njima je bio i jedan od skojevac iz valjevske gimnazije, Mikica Pelivanović, koji će mjesec dana kasnije, u oslobođenom Beogradu, preuzeti dužnost skojevskog sekretara u »Božidaru Adžiji«.

Dok 1. divizija ima pred sobom direktni pravac za planine Maljen i Suvobor, 6. divizija kreće u obuhvatni manevr od Kosjerića na sjever, preko planinskih područja Bukovi i Gojčevica i preko zapadnih padina Maljena, prema Valjevu, da bi, udarajući u bočni raspored neprijatelja na Maljenu, i iz pozadine, omogućila brzo zaposjedanje bila Maljen-Suvobor.

Borbe su vođene cijelog dana 10. septembra.

Četnici ne bježe bez ikakvog otpora. Ima žrtava. Ali, do 18 sati 6. divizija je, nanoseći glavni udar pravcem Ražana-Divčibare, uglavnom na pravcu druma Kosjerić-Valjevo, prevalila dvadesetak kilometara i ovladala položajima na liniji Bukovi (20 kilometara južno od Valjeva) - Divčibare. Prva divizija je na liniji Ljutice-Divnića-Polje-Crni vrh (kota 1098). U drugoj fazi napada valjalo je ovladati i Maljenom i Ravnom Gorom, gdje je stolovala četnička vrhovna komanda.

¹¹⁶⁵¹ Borivoje Karapandžić, jedan od Ljotićevih ljudi prebjeglih u Ameriku, kasnije će pisati:

»Partizani ne samo da su razbili četnički obruč i nagnali ih u begstvo, već su im zadali toliki strah, da se 9. septembra 1944. godine odigrala ovakva slika u Valjevu: četnici su u buljucima, potpuno dezorganizovano, bez ikakve discipline i kontrole starešina, panično bežali valjevsko-šabačkим putem u pravcu Koceljeva, gde im je, za slučaj neuspela, bilo određeno zborno mesto; a u samom gradu su se zadržavali samo toliko, koliko je bilo potrebno da obriju brade i podšišaju kose, a pošto toliko borbarnica nije bilo u Valjevu, to su se u grupama na ulicama šišali i brijali«. (Petar Višnjić, n.d. 139)

Prva divizija napada frontalno u zoni Maljen-Suvobor. Šesta divizija i dalje izvodi obuhvatni udar: usmjerena je od Bukova, s ceste Kosjerić-Valjevo, u smjeru sjeveroistoka, prema Breždu (15 kilometara jugoistočno od Valjeva): zaposjeda zonu u pozadini neprijateljevih snaga koje imaju zadatku da brane greben Maljen-Suvobor. Prva divizija je 11. septembra zaposjela liniju Brajići-Suvobor-Struganik. A lički proletari su prevalili, sve vrijeme u borbi protiv vrlo brojnog, ali uspaničenog neprijatelja izgubljenog morala, 25 kilometara; uveče 11. septembra već su nadomak Mionice. U tom pohodu najuspješnija je bila 3. lička brigada, koja je, jureći niz obronke Maljena prema Briježdu, naletjela na kolonu četničke vrhovne komande. Tu su bili i Draža Mihailović, i njegov Nacionalni komitet, i američka misija pukovnika Me Dowella. Goneći Dražu, kojemu su oteli komoru i arhiv, bataljoni 3. brigade su, slomivši manji otpor, uletjeli u Mionicu. Dražu je u Divcima, na desnoj obali Kolubare, prihvatio Srpski dobrovoljački korpus.

Prva i Druga brigada 6. proleterske divizije su nastupale pravcem Bukovi - Prijedžić. Organiziranog otpora, pa čak i ozbiljnije iskazane volje za otporom, bilo je malo, ali kad bi se na povoljnijim položajima prikupili ostaci rasutih četničkih ili ljetićevevskih jedinica, dolazilo je do kratkih i žestokih sudara. S večeri 11. septembra prve dvije ličke brigade su zaposjele liniju Bukovac - Bačevci. Već se moglo vidjeti i Valjevo, u dolini, na pet rijeka.

Najžešća borba je vođena na 891 metar visokom Bačevačkom vrhu, iznad sela Bačevci. Taj vis, 12 kilometara zračne linije na jug od Valjeva, 1. lička proleterska brigada je po zlu zapamtila: tu je poginuo »najhrabriji u brigadi«, vodnik i mitraljezac Bogdan Bolta. On se gotovo puno dvije godine nije rastajao od »šarca«, zaplijenjenog u borbi na cesti sjeverno od Dvora na Uni, kod Debeljače. Bio je prvi iz Prve koji će biti još za vrijeme rata proglašen narodnim herojem. Bilo je u njemu ljepote bajanih ličnosti iz povijesnih i nepovijesnih legendi. U njegovoј sirovini, silovitoj a osjećajnoj, sve je zapravo bilo pitomo i plemenito. To je ona teško doseziva finoća neukih, ali ne i primitivnih naravi. Otplakao je smrt svakog svog saborca, ali više se bojao da drugi ne uoče njegovu preosjetljivost, nego da juriša u kišu kuršuma. Krio je suze pred drugovima, i povrijedio bi se kad bi mu ih netko spomenuo, pa bi krio oči:

- Trunje, majčicu mu slađanu!

Bilo je vedro, sunčano predveče, kad je streljački stroj krenuo uz strme njive i košaničke osoje Bačevačkog vrha. Lijevo od stroja - Ćuvik (kota 818), a desno - Visinjak (tt. 861). Pri vrhu četnici zaledli koristeći pouzdane prirodne zaklone. Otpor je uporan, grčevit. Jandre Žunić je upozorio komandire četa: »Uludo da se ne gine, a brdo moramo osvojiti«. Iskusno se čete prebacuju preko zaravanaka. Četnici, očito, imaju dosta municije: neprestano pucaju. U prebacivanju do polaznih položaja za juriš, smrtno je ranjen devetnaestogodišnji Đuro Škundrić iz Ličke Kaldrame.¹¹⁶⁶ Bolta klekao pored njega, uzeo mu glavu u svoje jake

1166) Na prilazima Valjevu su tada poginuli, osim Škundrića: Mile Jakšić, Angelino Zetti, Vako Krga, Bosa Obradović Petra Anićina, Joka Nedić, Božo Orlović, Mićo Ožegović, Milan Pribić.

ruke, miluje ga majčinski, uzaludno ga dozivlje, a kad su ga preuzeli bolničari, Bolta škripi zubima:

- Đuro, brale, osvetit čemo te!

Suze zamaglike oči vodniku Bolti, kojega smrt prati od ustanka, a on se ipak na nju nikako nije mogao svići. Nije se bojao za se; plašio se za drugove.

Kad su komandiri dali znak za juriš na vrh Baćevačkog vrha, u gusti četnički raspored, čitav je bataljon čuo kako Bolta, dižući visoko u desnoj ruci »šarac«, klikće:

- Ajde, dičaci, da svetimo Đuru!

Nekoliko mjeseci kasnije taj Boitin juriš u sunčano povečerje 11. septembra 1944. godine bit će opisan u divizijskom almanahu:

»... Žestina borbe slab i nestankom noći sasvim prestaje. Naši su probili neprijateljsku odbranu i neprijatelj beži glavom bez obzira. Borci se prikupljaju, ali među njima nema vodnika Bolte, nije se vratio, a neće se ni vratiti: jer, ove je noći zadnji put jurišao. Smrtno ranjen od izdajničkog metka, izdahnuo je na tlu bratske Srbije, gde je došao prevalivši hiljade kilometara.

Nema više među nama borca i puškomitralsca Bolte. Ali su ostali njegovi herojski podvizi, podvizi sa Gračaca, Slunja, Gline, Zuleševice, Drvara i sa bezbrojnih poprišta borbi iz Bosne i Crne Gore«.¹¹⁶⁷

I ovo je o njemu tada zapisano:

»Nikad se nije odvajao od mitraljeza ili puškomitralteza, nazivajući ga 'majkice moja'. Rafali iz njegovog puškomitralteza značili su za neprijatelja uvek smrt. Na maršu za Srbiju, u borbama, čuje se pjesma iz usta Bolte. Pjesme su mu odraz borbe. Prema ranjenim drugovima pun je nežnosti, iznosi ih sa položaja, i nosi bolnička nosila, dok mu je na drugom ramenu 'šarac'«.¹¹⁶⁸

Uoči 13. septembra, kad je 6. proleterska divizija u dosta brzom naluču zaposjela položaje oko 7 kilometara jugoistočno od Valjeva, definiran je plan za napad na Valjevo, jer - po uvjerenju štaba 1. proleterskog korpusa - »postoje vrlo povoljne mogućnosti za likvidaciju Valjeva«. Ujutro 13. septembra već su sve jedinice 1. i 6. divizije primile naređenje »da se prikupe za napad na Valjevo«.¹¹⁶⁹

U Valjevu je bilo više od 4000 neprijateljskih vojnika: dva bataljona njemačkog 5. policijskog puka, dva ojačana bataljona Srpskog dobromljačkog korpusa, dijelovi Šrske državne straže i četnički Valjevski korpus. Sjeverno od Valjeva, na prostoru Lazarevac-Ub-Obrenovac, bile su neke jedinice divizije »Brandenburg«. Nijemci su bili i u Lajkovcu, kao i u Mačvi. Čitavo ono područje između Kolubare i Drine bilo je zapo-sjednuto od Borbene grupe »Jungenfeld«. Uz te jedinice, »usled zaošt-ravanja situacije u srednjoj i zapadnoj Srbiji« - vidi se iz njemačkog izveštaja - »Grupa armija 'F' je stavila na raspolaganje 14. SS puk 7. SS brdske divizije«, ali se »njegovo nastupanje od Uba prema Valjevu odužilo«.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁷ NN, Narodni heroj Bogdan Bolta, almanah *Sesta proleterska divizija*, Zagreb 1945, 117.

¹¹⁶⁸> Isto, 118.

¹¹⁶⁹> Zb. NOR, 1/12, 72.

¹¹⁷⁰> Isto, XII/4, 686.

Štab 1. proleterskog korpusa, kao i štabovi 1. i 6. divizije, računali su s brzim prodom u Valjevo. Bio je to uslov da se predupredi intervencija njemačkih jedinica izvan valjevskog rajona. Mada su štabovi obiju proleterskih divizija, kao i štab 1. proleterskog korpusa, procjenjivali na bazi »više prikupljenih podataka«, pokazalo se da su svi ti podaci bili tek djelomično tačni. Jer, da se znalo da u Valjevu ima više od 4000 neprijateljskih vojnika različitih uniformi i da se znalo da su u susjedstvu (Lazarevac, Ub, Obrenovac i Lajkovac) dijelovi divizije »Brandenburg« (1. bataljon 1. puka), zrakoplovna alarmna četa s vodom tenkova, neki samostalni bataljoni pješadije i 202. oklopni bataljon, ne bi jedinicama pripremanim za napad bilo rečeno da su »neprijateljske snage na tom sektoru male«.¹¹⁷¹⁾ I onih koji su bili utvrđeni u Valjevu i onih koji će im pohitati u pomoć bilo je toliko da će plan štaba 1, proleterskog korpusa biti tokom bitke nužno mijenjan.

Komanda specijalne Borbene grupe »Jungenfeld« je, cijeneći situaciju i po snagama obrane i po valjevskim utvrđenjima, vjerovala da je čvrstina obrane Valjeva osigurala barem obranu garnizona. Njemački bataljoni 5. policijskog puka i jedinice Srpske državne straže su utvrđeni na Krušiku, u starojugoslovenskim kasarnama. Te kasarne su bile prava tvrđava, ključni i dominantni rajon obrane sjevernog dijela grada i ulaza u grad od Beograda i Šapca. Baš kao i kasarne na Krušiku, tako su i neke zgrade u centru Valjeva pretvorene u čvrsta otporna čvorišta. Jedinice vojne policije, Feldpolizei, bile su u dobro utvrđenoj zgradi okružnog suda, a pomoćna policija poretka, Schuzpolizei, bila je u kući dr Miloša Pantića. Kreiskommandantura je bila u zgradbi sreskog suda. Nedićeve jedinice (dijelovi dopunske komande Srpskog dobrovoljačkog korpusa, štab 1. puka, 3. bataljon toga puka i 3. bataljon 3. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, te dijelovi Srpske državne straže) i četnički Valjevski korpus su se utvrdili na južnim ulazima u grad, između rijeka Jablanice i Kolubare, i u rajonu Pivare. U gradu su nedićevci i četnici bili utvrđeni u oficirskom domu, hotelu »Brankovina« i bivšoj artiljerijskoj kasarni.

Za napad, jedinice 1. proleterskog korpusa su se prikupljale 13. i 14. septembra. Dvije brigade 1. divizije (1. i 3) do 20 sati 14. septembra izići će na liniju Divlje polje-Grabovica, a 1. i 2. brigada 6. divizije su se razmjestile na jugu Valjeva: 1. brigada ojačana baterijom brdskih topova 65 mm u zahvatu puta Kosjerić-Valjevo, između Parloga (k. 261) na desnom i potoka Gradca na lijevom krilu, a 2. brigada na njenom lijevom krilu, između Gradca i puta Ječmište-Valjevo. Treća brigada 6. proleterske divizije usmjerena je na još neoslobodeno selo Divce, desetak kilometara sjeveroistočno od Valjeva, na sjevernoj obali Kolubare, gdje će ostati i kao straža na prilazima Valjevu od Slovca i Lajkovca, i kao rezerva.

Prije pokreta na polazne položaje, odakle je u 5 sati 14. septembra artiljerija morala najaviti početak boja za Valjevo, svi borci su primili jednodnevni obrok suhe hrane i po dva borbena kompleta municije. Bataljoni 1. brigade su položaje oko južnog i jugoistočnog prilaza gradu

zaposjeli u noći 13. i 14. septembra. Do 5 sati je sve bilo pripremljeno za napad. A kad je trebalo dati znak za početak, štab korpusa je napad odgodio za 20 sati, budući da sve jedinice 1. proleterske divizije nisu do 5 sati uspjеле da izidu na polazne položaje.

Neprijatelj u Valjevu je napad očekivao.

Prilazeći polaznim položajima, bataljoni 1. brigade su sve vrijeme u manjim čarkama. Vanjski prilazi su savladani od 18 do 20 sati.

Brigada je napadala s tri bataljona; »Pekiša Vuksan« je zadržan u rezervi. Na lijevom krilu rasporeda 1. brigade napadala su dva bataljona 2. ličke brigade.

Organizirani napad je na svim sektorima uslijedio - baš kako to naređuje štab 1. proleterskog korpusa, koji je upravo s Visa radiogramom obaviješten da s 12. korpusom i Operativnom grupom divizija ulazi u Armijsku grupu pod komandom Peka Dapčevića i Mijalka Todorovića - u 20 sati. Između 18 i 20 sati, »kao bujica naleteli su Ličani na spoljna utvrđenja Valjeva i slomili ih kao da su od stakla«,¹¹⁷²⁾ zapisuje onih dana Nikica Pejnović, nesklon, kao i drugi Ličani, da naglašava snagu, upornost i odlučnost neprijateljevog otpora.

U prva četiri sata borbe 2. lička brigada je ovladala predgrađem Popare, a 1. brigada - prodirući s juga, između Popara i Kolubare, oslobođila je Degurić i Bujačić. U špici napada nastupao je 1. bataljon 1. brigade; oprezno, ali s mnogo uočljive odlučnosti, ide užičkom džadom tučen s Gajina bočnom pješadijskom vatrom i iz protutenkovskih topova. Dumdum-metak je pogodio prvog u koloni, komandira 1. čete, uz Boltu najčešće pohvaljivanog borca 1. brigade, Radu Krajnovića Krajinu. Rana je strašna. Metak je eksplodirao u ustima, slomio je vilicu, pokidal jezik. Dane Petrović, koji je u grupi s Krajinom i došao u »Marka Oreškovića«, iznosi teško ranjenog komandira prema previjalištu, i pjeva - barem on želi ostaviti dojam da pjeva - mada svi čuju njegove mukle jecaje. Jandro Žunić naređuje svom zamjeniku Branku Vukeliću da preuzme komandu 1. čete, koja će s novim komandirom izvesti smion manevar i vrlo brzo izići u pozadinu neprijateljskih položaja na Gajinama. Gajine su na juriš zauzete. Komandant tog sektora, njemački kapetan, zarobljen je i poslan u štab brigade.

Na samom početku borbe za Valjevo, dok je još nastupala cestom uz potok Gradac, 2. četa krntijaša je ostala bez komesara Bože Došena, koj se strovalio u duboki kanjon male rijeke. Ostao je živ, ali prelomljene noge. Nešto kasnije i 3. četa je ostala bez jednog od dvojice s čela: poginuo je komandir Božo Ožegović. Kako se borba razgorijeva, sve više je ranjenih i poginulih, ali istovremeno sve više je onih koji se udarnim grupama i četama 1. brigade pridružuju odlučni da i sami sve dadu za oslobođenje svoga grada. Većina njih će se sutra naći u stroju 1. brigade, ali dosta je i onih koji su poginuli jurišajući zajedno s Ličanima.

Meka noć, kao izgargašana vuna, i topla, s puno oblaka i mraka, nad Valjevom je blještala od preobilja vatre, koja ie sijala smrt. Juriši su uporni; utvrđena obrana grčevita, naročito ispred mostova na Kolu-

1172) Nikića Pejnović, Valjevo je slobodno, Zb. Sesta proleterska divizija 396,

bari, где су били изграђени bunkeri. Iz bunkera i utvrđenih zgrada ljo-
tićevci, četnici i njemački SS policajci pružaju uporan otpor »brišući
prilaze mostovima ubitačnim mitraljeskim snopovima, koji ne dozvoljava-
vaju našim jedinicama prebacivanje na drugu (lijevu) obalu Koluba-
rek.¹¹⁷³ Kod mosta u centru grada utvrdili se Švabe i četnici. Tu su bile
kante s benzinom; vjerovatno za paljenje mosta, ako dođe do povlače-
nja. Poslije jednog juriša »Gupčevih« četa, taj benzin je zapaljen. Plamen
je zahvatio i dvojicu SS-policajaca i jednog četnika. Poletjeli su niz lijevu
obalu kao tri strašne buktinje. U taj mah je juriš ponovljen. Iz »Gup-
čevog« bataljona je tada poginuo Mićo Bursać, čovjek s najdužim sta-
žom zamjenika komesara 1. čete (od proljeća 1943), drugi (po starosti)
od četiri sina Dušana Bursića iz Kaldrme, koji su bili borci 1. brigade.
Mila karaktera i plemenite duše, uviјek u svemu doreciv i jasan, Mićo
Bursać je imao ogroman autoritet među saborcima, jednako u »Marku
Oreškoviću«, odakle je kao borac ponikao, kao i u »Matiji Gupcu«, gde
se razvijao kao partijski rukovodilac. Ispred mosta na Kolubari, pored
Miće Bursića, poginuo je i sekretar skojevske organizacije u »Matiji
Gupcu« Janko Krajnović, kojeg će u skojevskom rukovodstvu zamjeniti
Milica Balać Basta. U novom jurišu poginuli su mitraljezac Dragan Do-
šen i jedan od najspasobnijih strijelaca na džon-bulu, zapamćen samo
po nadimku - Rođo.

Komandanti 1. i 2. brigade, Milan Antončić Velebit i Dragan Rakić,
momci zreliji od prosjeka svojih boraca, iskusni u životu i ratovanju, po
shvatanju njihovih boraca obojica lišeni straha ili bar spretni u prikri-
vanju svakog oblika strašljivosti, izišli su među najisturenije dijelove
svojih jedinica. Obojici je jasno da će prelaze preko mostova i vatrom
iz oružja osvijetljenih čistina ispred mostova platiti velikim gubicima. I
Velebit i Rakić šalju kurire u štab susjedne brigade: obojica istovremeno
predlažu sastanak, a potom žure da se sretnu na po puta. To i nije
sastanak, nego žustri dogovor. Pozvani su i komandanti bataljona »Mar-
ko Orešković« i »Stojan Matić«, Jandrija Žunić i Ilija Palija. Komandanti
brigada i bataljona su bili saglasni da je neposredni napad na mostove
surov izazov. Ima boljih rješenja. Prema ključnom čvorишtu obrane na
desnoj obali, ispred najutvrđenijeg bunkera, bit će privučen top 75 mm
i više mitraljeza. S takvim pojačanjem razložno je očekivati da će »Ma-
tija Gubec« i »Božidar Adžija« razoriti betonsko utvrđenje. Zbog poja-
čanog napada na tom sektoru, neprijatelj nije ni zamjetio da su Jandre
Zunić i Ilija Palija izvukli svoje čete iz grada i, zaobilazeći utvrđenu
zonu Kolubare, prelaze rijeku na istočnom, odnosno na zapadnom ulazu
u grad. Jandrija Žunić će, čim »Marko Orešković« pređe na lijevu
obalu, napasti neprijatelja u rajonu tvornice »Vistad« i u artiljerijskim
kasarnama, a Palija će se s četama »Stojana Matica« povezati s 1. pro-
leterskom brigadom 1. divizije, koja je nadirala sa sjevera, niz potok
Brestić, preko Borčevca, i nastupati niz lijevu obalu Kolubare čisteći
predgrade Brđani.

Manevar krilnih bataljona je izведен u ponoć.

Bunker ispred mosta na Kolubari uništen je topom 47 mm. Zapli-
jenjena su dva protivtenkovska topa.

¹¹⁷³> Milan Antončić, n.d. 377.

Do druge ure 15. septembra neprijatelj je potisnut iz »Vistada«, artiljerijskih kasarni i iz Brđana. Otpor na mostovima je slomljen. Nekoliko minuta poslije 2 sata 15. septembra 1. i 2. brigada 6. proleterske divizije su ovладale i lijevom obalom Kolubare. Njemačke i kvislinške jedinice su sabijene u utvrđene zgrade Hipotekarne banke, Okružnog suda, Sreskog suda, Oficirskog doma, Hotela »Brankovina« i u kasarnu 5. puka u sjevernoj četvrti Valjeva. Prema tim utvrđenim čvoristiama otpora ponajčešće proletere vode Valjevčani. Sve ih je više na ulicama; i ne boje se da ih jutro slobode neće zateći među živima, ili barem ne odaju da na strah misle. Valjevci su, pisat će kasnije Milan Antončić Velebit, »odlični vodiči, koji poznaju svaki prikriveni prilaz. Mnogi se ne zadovoljavaju da budu samo vodiči, već se lačaju oružja i jurišaju s našim borcima. Treći nude borce jelom i pićem, jer je, kako sami kažu, 'konačno došao i naš dan'; 'Sad može i da se pogine', govore četvrti«.¹¹⁷⁴

Do 8 sati 15. septembra, poslije četrnaest sati borbe, osvojene su obje zgrade suda i Hipotekama banka. Još osvojiti treba Hotel »Brankovinu« i Oficirski dom.

U borbi za Oficirski dom izmiješali su se borci 1. bataljona 1. ličke brigade i iz nekih dijelova 1. proleterske divizije s kojima je došao i operativac štaba 1. divizije. U borbi za to izuzetno jako utvrđeno čvorište posebne pohvale je zavrijedila četa Dane Košića i Branka Kričkovića, koja je uzastopnim jurišima, u bombaškim akcijama, slomila otpor u velikom bunkeru na ulazu u Oficirski dom. Prije juriša taj bunker je Stanko Bulj tukao iž »džon-bula«. U jurišu je zamjenik komandanta »Marka Oreškovića« Branko Vukelić ranjen u nogu; bilo mu je to peto ranjavanje. Ranjen je i Rus Nikolaj, izuzetno hrabar. Komandiri Branko Marčetić, Dane Košić i Nikola Pavković organiziraju novi juriš. Branko Kričković, jedinac u majke, u borbi na Šobajića-groblju u Drvaru naoružan ruskim automatom bez kundaka, izletio je s tim svojim automatom pred jurišni stroj i munjevitno pretrčao ulicu, da bi trenutak kasnije već bio na ulazu u zgradu. Sabijen na prvom katu, neprijatelj je, poslije nekoliko Kričkovićevih poziva, najavio predaju. Odbacujući oružje, silaze jedan po jedan, a ima i Nijemaca, i četnika, i Nedicevih oficira... U oficirskom domu je zatečeno 15 mrtvih, a 45 neprijateljskih vojnika je zarođeno. U spisku pohvaljenih bila su dva imena: desetar Marko Kuprešanin i Živko Medić. Medić je u borbi za Valjevo prvi put jurišao kao sekretar skojevske organizacije u bataljonu, a desetar Kuprešanin je opravdavao povjerenje svojih drugova, koji su mu dan prije napada oprostili što je u jednoj kući uzeo komad suvog mesa.

Poslije pada Oficirskog doma, 1. brigadi 6. divizije je naređeno da jedan bataljon ostavi u opsadi hotela »Brankovina«, a s glavninom brigade i s 2. ličkom brigadom da se priključi 1. proleterskoj i 3. krajiškoj u napadu na kasarne na Krušiku. Te su kasarne bile od ostalog dijela grada odijeljene i bodljikavom žicom i minskim poljima. Taj utvrđeni rajon u sjevernom dijelu grada, dominantan posebno nad cestama Beograd-Valjevo i Šabac-Valjevo, otkud su nastupale jedinice 1. proleterske divizije, bio je najtvrdje žarište obrane.

¹¹⁷⁴> Isto'

Hotel »Brankovina« u centru grada, i kasarne na sjeveru grada, dva posljednja utvrđenja neprijatelja u Valjevu, napadnuta su u 17 sati. Is-crpljeni branioci valjevskog hotela su ovoga puta brzo savladani, ali neprijatelj u krušičkim kasarnama nije popuštao, mada su proleterske juriše podržavala dva aviona 1. eskadrile NOVJ s Visa. Bataljoni 1. brigade »Marko Orešković« i »Matija Gubec« - napadali su s juga i jugoistoka, između 1. divizije, na desnom, i 2. ličke brigade na lijevom krilu. I zaplijjenjeni protuoklopni topovi su u akciji. Milan Antončić po neprijatelju tuče iz protutenkovskih topova. No, otpor ne jenjava. Neprijatelj se opredijelio: izginuti ili izdržati! Borba je trajala duže od 40 sati i neprijatelj bi izgubio volju da se opire da mu sve to vrijeme nije javljivana pomoć, koja će zaista i uslijediti.

U predahu između dva žestoka sudara, s neprijateljske strane su se iskrala dva mladića, koji su se - što će par dana kasnije istraga utvrditi - nesretnim stjecajem okolnosti, bez lične volje, našli u kvislinskim redovima. Bili su to Aksentije Vasić i Milan Radojčić, jedan radnik, drugi gimnazijalac. Raspoređeni su u »Pekišin« bataljon. Već uveče u 19.30 sati su i oni krenuli u napad na neprijatelja utvrđenog u »Petom puku«. U tim napadima naročito se istakla 2. četa 3. bataljona. Zvali su je - zbog udarne snage i probojnosti - »blindirana četa«. Od proljeća komandir je bio čovjek za kojeg će 16. oktobra biti napisano da je »pao smrću heroja« - Mile Pjevač Jejin. Poginuo je ispred konjušnica, gdje je zarobljeno dvadesetak neprijateljskih vojnika i 150 konja.¹¹⁷⁵ Jedna četa 3. krajiške brigade se gotovo domogla skladišta municije, koje su Nijemci u posljednji tren zapalili. Ipak, kasarne 5. pješadijskog puka ni ovoga puta nisu pale. Nisu pale ni u 20 sati, kad su proleteri po posljednji put 15. septembra izveli koncentrične juriše. Njemačkoj komandi u kasarni na Krušiku je bilo javljeno da su u pomoć poslane njemačke motorizirane jedinice iz Lajkovca i Mačve, a isto tako i nedječevske četničke jedinice, kao i dijelovi Ruskog zaštitnog korpusa od Zvornika i Šapca.

Glavna komanda Jugostoka je poduzela više mjera da bi iz opkoljenih kasarni na Krušiku izvukla svoje jedinice. Naredeno je da se u najkraćem roku na slobodni teritorij oko Valjeva izvede protunapad od Beograda (sa sjevera) i Užica (s juga). Pukovniku Jungenfeldu, koji je do tada imao na raspolaganju 5. SS policijski motorizirani puk, 2. puk Ruskog zaštitnog korpusa, dva divizionala artiljerije, neke jedinice pionira, dva puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i neke jedinice Srpskih straža, državne i granične, poslana je pomoć: iz Beograda 1. bataljon 1. puka divizije »Brandenburg«, 202. tenkovski bataljon i dvije zrakoplovne čete, a iz Užica 14. brdski lovački puk 7. SS divizije »Princ Eugen«. Jedinice upućene od Beograda svom žestinom su se 16. septembra sručile na 3. ličku i dijelove 1. divizije na prilazima Valjevu. Najteže borbe su vodene sjeveroistočno od Valjeva, na položajima 13. proleterske i 3. ličke proleterske brigade. Tu su se borbe zametnule 15. septembra. Bataljon »Brandenburg«, 202. tenkovski bataljon, bataljon 5. SS motoriziranog policijskog puka i dvije čete zrakoplovaca probijaju položaje

končarevaca kod Markove Crkve i 3. ličke brigade kod Divaca, da bi predveče 16. septembra ušli u Valjevo i spojili se s iznurenim branioncima krušičkih kasarni. Njemačke SS jedinice, koje su nastupale s juga, zaustavile su brigade 37. divizije.

Gotovo potpuno oslobođeno, Valjevo je kasno uveče 16. septembra ponovo prepušteno okupatoru. Štab 1. proleterskog korpusa je 1. ličkoj proleterskoj, 1. proleterskoj i 3. krajiškoj brigadi naredio da se izvuku s položaja oko Krušika na desnu obalu Kolubare, u širi rajon grada. U neposrednoj blokadi zadržane su manje jedinice.

Ujutro 17. septembra, obaviješten o borbama u Valjevu i na prilazima Valjevu, Vrhovni komandant je prigovorio Peku Dapčeviću zbog zadržavanja u suvišnim borbama u dolini Zapadne Morave (»Nisam vam dao taj zadatok«): »Kao komandant grupe divizija nije vas smio angažovati taj sporedni cilj. Morali ste izaći sjeverno i objediniti sve snage. Imali ste izbiti na gredu Suvobor-Rudnik i vašim dejstvom omogućiti držanje zauzetog Valjeva, čišćenje Zapadne Srbije, stvaranje uporišta u njoj i postepeno ostvariti nadiranje ka Šumadiji. Ovim postupkom uveliko ste otežali naš krupni plan...«¹¹⁷⁶⁾

Ako i nije zadržano poslije prodora proletera, Valjevo je ipak potpuno oslobođeno 18. septembra, ovog puta bez borbe. Komandant njemačkih trupa u Srbiji general Hans Gustav Felber je prihvatio prijedlog pukovnika Jungenhelta, koji je, probivši se uveče 17. septembra u Valjevo, tražio odobrenje da se sa svim snagama što prije izvuče iz ugroženog grada.

Neprijatelj je u Valjevu imao ogromne gubitke. Samo jedinice 5. SS puka su do 17. septembra u Valjevu imale - prema njemačkim podacima - 60 mrtvih i 120 ranjenih. Sudeći po tom podatku, uvjerljivo je tvrđenje štaba 6. proleterske divizije da je neprijatelj (Nijemci i kvislinzi) u Valjevu imao 914 mrtvih i ranjenih. Jedinice 6. divizije su zarobile 309 neprijateljskih oficira i vojnika. Plijen je bio vanredno bogat.¹¹⁷⁷⁾

Šesta divizija je u borbi za Valjevo imala 33 poginula i 75 ranjenih boraca.^{1178,}

¹¹⁷⁶⁾ Zb. NOR, 11/14, 126.
¹¹⁷⁷⁾ AVI 1 799 3/4

¹¹⁷⁸⁾ Utvrđeno je da su u borbi za Valjevo i na prilazima Valjevu od 11. do 18. septembra 1944. poginuli iz 1. brigade: Bogdan Qolta, Dane Žegarac, Bosiljka Obradović, Luka Opačić, Janko Marković, Božo Orlović, Boško Ožegović, Fabijan Pataran, Milan Pjevač, Mile Jejin, Milan Pribić, Angelino Zetti, Smilja Obradović, Soka Medić, Dragan Došen iz Divosela, Draga Došen iz Srbca, Mićo Bursać, Božo Lončar, Smilja Lajić, Mile Jakšić, Josip Krajica, Janko Krajnović, Vako Krga, Đuro Škundrić, Luka Šolaja, Dušan Radović, Gianolino Ceherini.

Gojko Paripović (djecač), Trivun Paripović, Pikar Mali, Branko Brakus, Mile Krajnović, Momir Pejić, Đuro Pjevač, Periša Maljković, Bogoljub Radojčić, Stevan Popović i (posljednji zdesna čući) Nikola Sigurnjak (slijeva na desno)

Ilija Bosanac, Pero Zorić, Pero Majstorović i Dane Milić (sjedi)

Vaso Novaković i Mane Klašnja

Aksentije Vasić

Pero Paripović, Milka Kokotović i Duro Jović

Kuriri čete za vezu: Mara Rašeta, Savo Jotić, Stevan Ribar, Rajko Simeunović, Pajo Bursać, Đokica Popović, Ivica Babić, Pero Vein, Gojko Paripović, Ante Topalović, Dragan Milovanović, Milan Vurdelja i Tomislav Petrović

Radojka Sudzaković, Danka
Petrović, Milka Tomas, Koka Čitluk,
Slavko Plećaš i Nikola Majetić

Komandant divizije general Đoko
Jovanić kontrolira naoružanje
boraca 1. brigade u Maloj Vašici
na sremskom frontu

Milan
Nećak

Duro Tankosić i Petar Zorić

Mihajlo
Tatalović

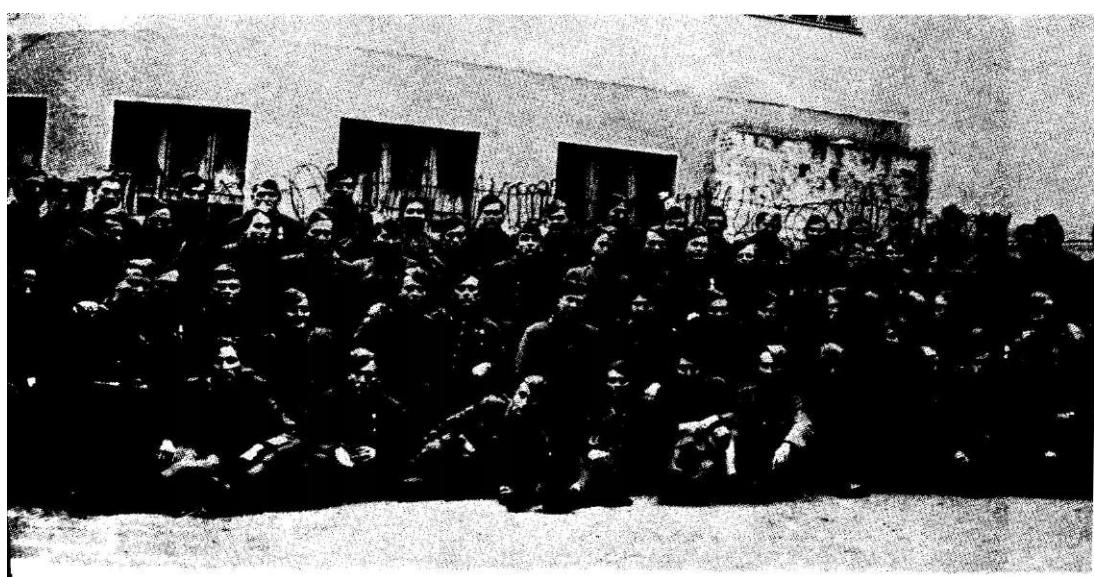
Miki
Jerković
i Soka
Kričković

Partijski kurs 6. proleterske divizije u Beogradu decembra 1944.

Na Fruškoj gori 3. novembra 1944, slijeva: Pajina Novaković, Miloš Čanković, Bozo Pavičić, Nikola Pavković, Đuro Drobac i Mirko Dubajić (sutradan poginuo)

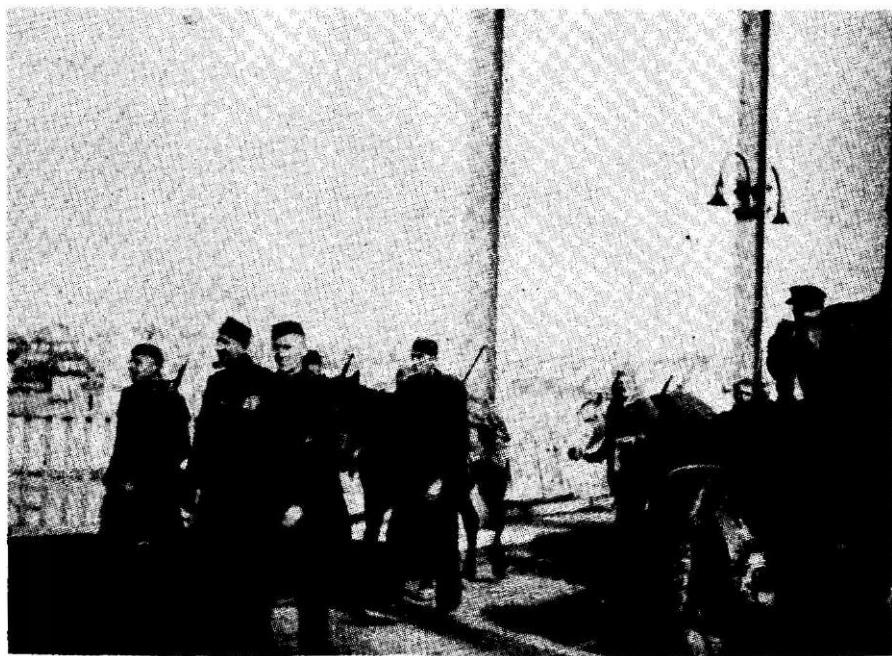

Izviđačka grupa vodnika Jose Premuta poslije povratka sa zadatka
iza neprijateljskih linija na sremskom frontu

Drugi bataljon prelazi savski most predveče 31. decembra 1944.

Bude Štetić i Goša Jokić

Nada Vračarić i Maca Kangrga
s brigadnim higijeničarem Mićom

Svakodnevna slika sremskofrontovskog života ispred zemunice pokriveno
kukuruzovinom

Popović

*Komesari, pomoćnici komesara i skojevski sekretari bataljona 1. brigade
uoči proboga sretnskog fronta*

